

**SAMOWIEDZA OSÓB ZE SPEKTRUM AUTYZMU
W KONTEKŚCIE TEORII UMYSŁU**

Mirosława Kanar

Uniwersytet Zielonogórski, Zakład Pedagogiki Specjalnej
al. Wojska Polskiego 71a, 65-762 Zielona Góra
E-mail: mir.kanar@gmail.com

ABSTRAKT

Teza. Celem niniejszego artykułu jest analiza teoretyczna wpływu zaburzenia teorii umysłu na samowiedzę u osób ze spektrum autyzmu.

Omówione koncepcje. Teoria umysłu jest zdolnością do wyjaśniania zachowań innych osób poprzez odczytywanie ich intencji, pragnień i uczuć. Teoria umysłu odnosi się również do umiejętności rozpoznawania własnych emocji. Zamiennie do tego pojęcia stosowany jest termin „mentalizacja” lub „doświadczenie empatii”. Nieprawidłowy proces mentalizacji u osób ze spektrum autyzmu znajduje potwierdzenie w badaniach opartych na neuroobrazowaniu. W artykule odniesiono się do literatury przedmiotu dotyczącej dynamiki samowiedzy jednostki w ujęciu poznawczym oraz posłużono się charakterystyką osób ze spektrum autyzmu zgodną z DSM IV oraz DSM V.

Wyniki i wnioski. Niniejsze opracowanie jest koncepcją teoretyczną wyłaniającą się w oparciu o analizę dotychczasowych badań dotyczących teorii umysłu osób z autyzmem. Zagadnienie to stanowi fundament do badań empirycznych nad samowiedzą osób z ASD.

Oryginalność/wartość poznawcza podejścia. Obecnie nie ma badań dotyczących wpływu teorii umysłu na obraz siebie osób z ASD. Autorka artykułu jest w trakcie realizacji badań odnoszących się do niniejszych rozważań.

Słowa kluczowe: autyzm, spektrum autyzmu, samowiedza, teoria umysłu

Self-knowledge of individuals with spectrum autism through the prism of the theory of mind

ABSTRACT

Thesis. The aim of this article is a theoretical analysis of the influence of deficits in the theory of mind on self-knowledge of individuals with spectrum autism.

Discussed concepts. Theory of mind is the ability to explain others' behaviour through reading their intents, desires, and feelings. Theory of mind refers also to the ability to recognise our own emotions. The terms 'mentalisation' and 'experiencing empathy' are interchangeable. Mentalisation as the process of the impairment of individuals with

autism spectrum was confirmed through research based on neuroimaging. The article takes into account the specialist literature regarding the dynamics of self-knowledge of an individual, from a theory cognition point of view, and uses characteristics of an individual with autism spectrum consistent with DSM IV and DSM V.

Results and conclusions. This elaboration is a theoretical concept that emerges from analysis of previous research regarding mind theory of individuals with autism. This subject lays the foundation for empiric research on self-knowledge of individuals with ASD.

Novelty/cognitive value of approach. Currently there is no research regarding the influence of theory of mind on self-imagining of individuals with ASD. The authoress of the article is conducting a research into this matter.

Key words: autism, autism spectrum, self-knowledge, theory of mind

WSTĘP

W literaturze przedmiotu istnieje różnorodność określeń świadomości oraz samoświadomości: self (Jung, za: Hall, Lindzey, Campbell, 2004), Struktura „Ja” (Zaborowski, 2002), samowiedza/samoprezentacja (J. Koziński, 1986), koncepcja/pojęcie siebie (Kulas, 1986), proprium (Allport, za: Hall, Lindzey, Campbell, 2004), obraz siebie/obraz własnej osoby (Reykowski, za: Block, 1999) oraz autoprezentacja (Wojciszke, 1986). Wybrane pojęcia nierzadko bywają używane zamiennie, choć nie jest to poprawne.

W niniejszym artykule zastosowano pojęcia: samowiedza, obraz własnej osoby oraz wiedza o sobie. Świadomość jest sumą determinantów, na które składają się biologiczne podstawy, wpływy zewnętrzne oraz obraz samego siebie (McCrae, Costa, 2005). Samowiedza zawiera się w świadomości każdego człowieka. Składnikami samowiedzy jest zbiór sądów oraz przekonań na temat własnego wyglądu zewnętrznego, charakteru, intelektu, dojrzałości emocjonalnej czy aspiracji życiowych (Koziński, 1981). Do składników samowiedzy zalicza się sądy opisowe, sądy wartościujące oraz sądy o standardach osobistych. Sądy osobiste/opisowe informują o rzeczach zastanych przez daną jednostkę, np. Jestem studentem (opis rzeczywisty). Samooceny (sądy wartościujące) charakteryzują się nadawaniem cech myślom i czynom danej jednostki, np. Jestem sprawiedliwy/wysoki. Sądy o standardach osobistych opisują pragnienia, aspiracje danej osoby, np. Muszę lepiej zacząć się uczyć. Chcę mieć lepsze wyniki w pracy (Koziński, 1981).

Bazę do wiedzy o sobie stanowią hipotezy o sobie zawarte w pamięci długotrwałej. Całość wiedzy zakodowanej w danej jednostce odnosi się do siebie, jak i do relacji danej osoby ze światem. Sądy te są powiązane z kontrolą własnego zachowania, wskazują kierunek działań, ale również mogą być źródłem procesów motywacyjnych. Ocena siebie stanowi wewnętrzną podstawę dla zachowań jednostki, czyli wykorzystywania przez nią informacji oraz zdobywanych nowych doświadczeń (Pielecki, Chodkowska, 1994).

Poznanie siebie jest wynikiem procesu samopoznania. Działania niezamierzone są nieintencjonalne, odnoszą się do spontanicznych ocen swojego działania oraz do oceny innych osób (Koziński, 1981). Samowiedza wyznacza poszukiwania oraz aktywizuje do selekcjonowania i przetwarzania informacji postrzeganych jako użyteczne (Dymkowski, 1993).

MYŚLENIE AUTYSTYCZNE – TEORIE

Zgodnie z DSM IV osoby z autyzmem przejawiają trudności w nawiązywaniu interakcji społecznych, w jakościowym sposobie porozumiewania się oraz zauważa się występowanie stereotypowych zachowań, wzorców, zainteresowań i aktywności (Pisula, 2015). W DSM V występuje diada zaburzeń autystycznych charakteryzująca się klinicznymi, trwałymi nieprawidłowościami w obrębie komunikacji i społecznych interakcji oraz uporczywymi zainteresowaniami i powtarzalnymi zachowaniami (Pisula, 2015).

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na teorie, które odnoszą się do tzw. autystycznego myślenia. Dotyczą one: słabej centralnej koherencji, trudności w funkcjach wykonawczych, ślepoty kontekstowej oraz zaburzeń teorii umysłu. Centralna koherencja jest scalaniem wielu informacji w jedną. Silna koherencja centralna to trudności w dostrzeganiu szczegółów, natomiast słaba koherencja centralna charakteryzuje się wyodrębnianiem szczegółów, a nie dostrzeganiem ogółu. Osoby z ASD wykazują się słabą centralną koherencją, czyli osoby te zwracają uwagę na szczegóły, pomijając całość obrazu (Frith, 2004). Inna teoria odnosi się do funkcji wykonawczych, czyli procesów neuropsychologicznych odpowiadających za fizyczną, poznawczą oraz emocjonalną samokontrolę. Osoby z ASD doświadczają trudności z planowaniem oraz realizowaniem zachowań celowych. Skutkuje to brakiem płynności myślenia i działania, pomijaniem kontekstu, impulsywnością, trudnością w nowych sytuacjach/sytuacjach zmiany (Pisula, 2015).

Jedną z najnowszych koncepcji jest tzw. ślepotą kontekstową. Umiejętność odczytania kontekstu w danej sytuacji jest reakcją szybką, mechaniczną, nieintencjonalną u osób neurotypowych. Osoby z autyzmem mają trudności w odnalezieniu się w sytuacji o wielu kontekstach (Vermeulen, 2013). Umiejętności społeczne nabywane poprzez socjalizację oraz terapię mogą nie być w praktyce zgeneralizowane, do czego przyczynia się występowanie różnych kontekstów, np. w obrębie umiejętności samoobsługowych wykonanie danej potrawy może być czynnością dobrze opanowaną przez osobę z ASD, jednak w przypadku pojawienia się nowego kontekstu (brak kluczowego składnika w sklepie, w którym odbywał się trening umiejętności społecznych) może spowodować trudność w dokończeniu zadania (brak generalizacji umiejętności – zakupu brakującego produktu w innym sklepie). Kontekst pojawia się również w rozmowie z innymi osobami (homonimy, zdania ironiczne, sarkazm, związki frazeologiczne, kolokacje), np. Rzucić komuś rękawicę – w znaczeniu przenośnym może oznaczać wyzwanie dla innej osoby lub w znaczeniu dosłownym może oznaczać, że ktoś rzucił elementem swojej garderoby. Jest to tzw. kontekst zdaniowy (Frith, 2014).

Teoria, do której odnosi się niniejszy artykuł, jest teorią umysłu, która obejmuje umiejętność jednostki rozumienia stanów umysłowych innych ludzi w celu przewidywania ich zachowań oraz swoich własnych (Baron-Cohen i in., 2010). W latach osiemdziesiątych została sformułowana hipoteza dotycząca zaburzeń teorii umysłu u osób z ASD (inaczej nazywana „ślepotą umysłową”). Osoby z autyzmem przejawiają trudności i opóźnienia w zakresie rozwoju rozumienia myśli i uczuć innych osób. Szczególnie w zakresie rozumienia czym są intencje, pragnienia, uczucia i przekonania, a także na czym polega udawanie. Osoby z ASD mają także trudności w zrozu-

mieniu, że u ludzi występują myśli i uczucia, które różnią się od ich własnych. Ponadto trudność sprawia im odczytywanie swoich stanów umysłu (Pisula, 2015).

Nieprawidłowy proces mentalizacji u osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu znajduje potwierdzenie w badaniach opartych na neuroobrazowaniu. U osób neurotypowych zauważono, że pewne obszary mózgu aktywizują się podczas wykonywania działań wymagających wnioskowania. Natomiast podczas badań osób z Zespołem Aspergera te obszary mózgu były mniej aktywne lub miały słabsze połączenia. Zaburzony proces mentalizacji może wpływać na przeprowadzane badanie (Blake-more, Frith, 2008).

SAMOWIEDZA OSÓB Z AUTYZMEM W OPARCIU O TEORIĘ UMYSŁU

Dzięki czytaniu umysłu jest możliwe poznanie siebie. Dziecko, które jest w stanie opisać swoje stany umysłowe, potrafi dokonywać autorefleksji. Osoby z ASD niejako ucząc się teorii umysłu, najpierw zdobywają wiedzę o własnym umyśle, a następnie rozwijają zdolność odczytywania umysłów innych osób. W procesie psychoedukacji i terapii autyści odkrywają, że ich uczucia lub myśli różnią się od uczuć i myśli innych osób.

Proces zdobywania wiedzy o sobie następuje poprzez aktywność własną, etykietowanie oraz porównywanie siebie z innymi. W odniesieniu do aktywności własnej samowiedza osób z autyzmem może opierać się przede wszystkim na fizycznych cechach i rzeczywistych szczegółach. Z kolei ocena własnej osoby może być surowa i obiektywna. Ze względu na kolejny aspekt poznawania samego siebie, czyli etykietowanie, osoby z ASD mogą mieć zaniżone poczucie własnej wartości, które spowodowane jest myśleniem dosłownym, a więc brakiem zdolności odróżniania kontekstu zdaniowego. Osoby autystyczne, które posiadają wysokie kompetencje komunikacyjne i społeczne, mogą mieć zawyżone poczucie własnej wartości. Dzieje się tak, gdy otrzymują etykietę geniusza oraz w czasie po postawieniu diagnozy. Ostatni element źródła samowiedzy to porównywanie siebie z innymi. Poprzez psychoedukację i terapię osoby z autyzmem mogą dostrzegać swoje deficyty społeczne i komunikacyjne, a także próbować dorównywać swoim rówieśnikom (nie zawsze w sposób akceptowalny społecznie), co wpływa na obraz ich własnej osoby.

Na drodze teoretycznych rozważań można wysnuć następujące spostrzeżenia o samowiedzy osób ze spektrum autyzmu:

- samowiedza osób z ASD jest powiązana z fizycznymi, rzeczywistymi szczegółami dotyczącymi wyglądu,
- jest obiektywna,
- występuje zarówno niska, jak i zawyżona samoocena,
- oceny są wzrokowe i konkretne,
- zaburzona teoria umysłu ma wpływ na samowiedzę osób z autyzmem.

Osoby ze spektrum autyzmu myślą i postrzegają siebie w sposób *autystyczny* – jest to jednak pojęcie wieloznaczne i wielopłaszczyznowe. Na drodze analizy badań empirycznych zostanie opisana koncepcja określająca, jakie jest myślenie o sobie osób z autyzmem. Poprzez zestawienie teorii myślenia osób z autyzmem nasuwa się wniosek: osoby z ASD postrzegają siebie w sposób inny, jednakże nie „niepoprawny” bądź

„fałszywy”. Dzięki przeanalizowaniu teorii umysłu w kontekście samowiedzy osób ze spektrum autyzmu zauważa się wpływ braku umiejętności analizy stanów umysłu innych osób oraz swoich własnych na postrzeganie siebie.

BIBLIOGRAFIA

1. Baron-Cohen, S., Howlin, P., Hadwin, J. (2010). *Jak uczyć dzieci z autyzmem czytania umysłu. Praktyczny poradnik dla nauczycieli i rodziców*. Kraków: Wydawnictwo Jak.
2. Blakemore, S. J., Frith, U. (2008). *Jak uczy się mózg?* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
3. Block, B. L. (1999). *Osobowościowe uwarunkowania problemów psychospołecznych u osób z uszkodzeniem rdzenia kręgowego*. Lublin: KUL.
4. Dymkowski, M. (1996). *Samowiedza w okowach przywdziewanych masek*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii.
5. Dymkowski, M. (1993). *Niepełność samowiedzy jak regulator zachowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
6. Frith, U. (2004). *Autyzm – wyjaśnienie tajemnicy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
7. Kulas, H. (1986). *Samocena młodzieży*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
8. Koziński, J. (1981). *Psychologiczna teoria samowiedzy*. Warszawa: Wydawnictwo PWN.
9. McCrae, R. R., Costa, P. T. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
10. Pielecki, A. (1994). Spostrzeganie swoich właściwości fizycznych a zaburzenia w zachowaniu dzieci niewidzących. W: M. Chodkowska (red.), *Człowiek niepełnosprawny. Problemy autorealizacji i społecznego funkcjonowania* (s. 14 – 19). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
11. Pisula, E. (2015). *Od badań mózgu do praktyki psychologicznej – Autyzm*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
12. Vermeulen, P. (2013). *Autism as Context Blindness*. Kansas: AAPC Publishing.
13. Wojciszke, B. (1986). *Struktura ja, wartości osobiste i zachowanie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
14. Zaborowski, Z. (2002). *Człowiek jego świat i życie. Próba integracji*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.